

Päivi Maaranen

Hengellisen ja maallisen vallan manifestoitumisesta keskiajan maisemassa

Johdanto

Tässä artikkelissa esitellään lyhyesti keskiaikaisten kirkkojen sijoittumiseen liittyvää esitutkimusta, mistä on myös pidetty Helsingissä 14.8.2004 Dies Mediavales -seminaarissa alustus "*Kirkko keskellä kyliä: hengellisen vallan manifestoituminen maisemassa*". Alustuksessa käsiteltiin esitutkimuksessa läpikäydyn pienen aineiston perusteella tehtyjä havaintoja Suomen eteläisen rannikkoseudun keskiaikaisten kirkonpaikkojen siirtymisestä ja sijainnille luonteenomaisista piirteistä. Lisäksi kirkonpaikkojen sijoittumista vertailtiin joidenkin samalla alueella olevien keskiaikaisten linnojen ja linnoitusten sijoittumiseen.

Tutkimustyön lähtökohtana on ollut ajatus siitä, että tietyt monumentit eli suurikokoiset, maisemassa näkyvät rakennelmat manifestoivat valtaa ja muodostavat vallan maiseman. Esitutkimusvaiheessa hengellisen vallan on oletettu manifestoituvan visuaalisesti erityisesti kirkkorakennuksen avulla ja maallisen vallan mm. linnojen sekä linnoitusten kautta¹. Valtaa on maisemassa todennäköisesti viestitty myös muulla tavalla ja tavoitteilla, mutta tutkimuksen tässä vaiheessa on keskitytty ensisijassa kirkonpaikkoihin sekä puolustusvarustuksiin. Kirkonpaikkojen osalta on selvitetty mm. paikkojen lukumäärää ja mahdollista siirtymistä sekä sijoittumista erilaisten kulkureittien yhteyteen. Puolustusvarustusten kohdalla on tarkasteltu mm. linnoiterakenteita, yhteyttä erilaisiin kulkureitteihin sekä sijoittumista suhteessa asutuksen keskusalueisiin. Vaikka kummankin monumenttityypin havaittiin manifestoivan valtaa maisemassa, niiden sijoittumisen todettiin olevan tietyiltä piirteiltään erilainen.

Ajatus valtaa manifestoivien monumenttien tutkimisesta lähtee kahdesta aiemmasta maisemaan painottuvasta tutkimuksesta, joissa havaittiin kiinnostavia Perniön ja Karjaan kirkkojen sijaintia koskevia piirteitä². Kummallakin alueella kirkonpaikan huomattiin siirtyneen keskiajalla ja tätä havaintoa haluttiin selvittää tarkemmin laajemman aineiston tarkastelun avulla. Eteläiseltä rannikkoseudulta tutkimukseen valittiin Perniön, Karjaan, Lohjan, Siuntion, Inכון, Pohjan, Sipoon, Tenholan, Espoon, Kiskon, Vihdin, Porvoon, Kirkkonummen ja Helsingin pitäjän

kivikirkonpaikat sekä niitä samoilla seuduilla edeltäneet oletetut vanhemmat kirkonpaikat. Lähteissä ja kirjallisuudessa kappelinpaikoiksi mainitut kohteet on jätetty tutkimuksen ulkopuolelle toistaiseksi. Vertailumateriaalina tarkasteltiin eteläisen rannikkoseudun keskiaikaisista puolustusvarustuksista Artjärven linnan, Porvoon Linnamäen sekä Husholmenin, Sipoon Sibesborgin, Helsingin Vartiokylän, Siuntion Skällbergetin, Karjaan Junkarsborgin, Haveråkersbergetin sekä Sutarkullan ja Tammisaaren Raaseporin linnoituksia.

Tutkimusaineistoa on tarkasteltu maisematutkimuksen näkökulmasta, missä maisema on nähty ihmistoiminnan ja -vuorovaikutuksen kontekstina³. Maiseman oletetaan olleen merkittävä osa ihmisen elinympäristöä ja ihmistoiminnassa vaikuttava tekijä. Ihmisen ja ympäristön välinen vuorovaikutus on nähty kaksisuuntaisena, sillä ihminen ei vain muuta ympäristöä tai ympäristö yksinään ohjaa ihmistoimintaa. Tutkimusaineistona on hyödynnetty vanhoja sekä moderneja karttoja, arkeologista aineistoa, historiallisia kirjoitettuja lähteitä ja niitä koskevien historian tutkimuksen tuloksia. Tutkimuksen päämenetelmänä on ollut kartta-analyysi, minkä avulla on paikannettu kohteita sekä tarkasteltu niiden lähiympäristöä, sijoittumiseen vaikuttavia luonnonmaantieteellisiä tekijöitä ja vallan manifestoitumiseen liittyviä seikkoja kuten monumenttien näkyvyyttä maisemassa. Kasvillisuuden merkitystä visuaaliselle näkyvyydelle ei ole testattu tietokoneella mallintamalla, mutta kunkin tarkastellun kohteen näkyvyyttä keskiajan maisemassa on kuitenkin arvioitu.

Maisema ja vallan manifestointi

Keskiajan maisemakehitystä eteläisen Suomen maaseudulla luonnehtii maatalouden vakiintuminen merkittäväksi osaksi elinkeinoa. Viimeistään varhaiskeskiajan jälkeen viljelyyn ja muuhun maatalouselinkeinon kelpaavat alueet oli asutuksen keskusalueella otettu käyttöön maatalouden intensiivistyessä. Maankäytön tehostumiseen johtivat väestön kasvu, maanjaon uudistuminen, maamuokkauksen tekniset innovaatiot sekä metsien järjestelmällisempi hyödyntämisen.⁴ Maankäytön erilaistuminen näkyi agraarissa maisemassa erilaisina toiminnallisina vyöhykkeinä; viljelykset sijoituivat alavien savipohjaisten laaksojen ja moreenikumpareiden vaihettumaan kapeina nauhoina kun taas laaksot olivat karjan laiduntamaa niittyä. Viimemainittu oli tyypillistä vielä 1700-luvun maataloudessa, mikä voidaan havaita mm. Perniön vanhoja karttoja tarkastelemalla. Perniössä laajojen peltoaukeiden sijaan pellot sijoituivat nauhamaisesti laaksojen ylärinteille ja kylämäkien yhteyteen. Näytyt sijoituivat mm. laaksoihin ja jokien lähelle tulvaherkille alueille, minkä vuoksi viljasato ei kärsinyt mahdollisesta tulvasta mutta aluetta saatettiin hyödyntää

karjan ruokkimiseen. Asutukselle tyypillistä oli nk. rajasijainti, missä asuminen keskittyi viljelykseen kelpaavan ja kelpaamattoman maan rajavyöhykkeelle.⁵

Keskiajan agraari maisema oli asutuilla alueilla ihmisen avoimeksi muokkaama ja selkeästi jäsentynyt, sillä avoimia kulttuurivaikutteisia maisematiloja erottivat metsäisemmät mäki- sekä kallioselänteet. Tällainen vakiintuneen maatalouden maisema oli kuitenkin pienipiirteinen, sillä yksittäisessä maisematilassa oli runsaasti erilaisia maiseman rakenneosia⁶. Vakiintuneen maatalouden maisemassa valtaa manifestoivat monumentit näkyivät ensisijassa yksittäisessä tai muutamassa toistensa naapurina olevassa avoimessa maisematilassa. Niillä oli siten ensisijassa paikallinen merkitys, mutta ne olivat myös alueellisesti tärkeitä. Näkyvyyteen maisemassa vaikutti ennen muuta maanpinnan topografia; esimerkiksi mäkisillä seuduilla maisematilat rajautuivat selkeämmin toisistaan erottuviksi. Valtaa manifestoivien monumenttien sijoittumista maisemassa ohjasivat mm. luonnonmaantieteelliset tekijät, kulkureittien sijainti sekä se, keille valta ensisijaisesti oli tarkoitus ilmaista. Paikalliselle väestölle manifestoitaessa monumentti sijoittui todennäköisemmin eri paikkaan kuin ulkopuolisille, alueella vieraileville henkilöille manifestoitaessa. Jos monumentin oli manifestoitava valtaa sekä paikallisille että ulkopuolisille, monumentin oli sijoitettava maisemaan siten, että se oli yhtä lailla sekä vierailijan että paikallisen havaittavissa. Sijoittumispaikastaan huolimatta monumentti oli yhtä vaikuttava vallasta muistuttava symboli sekä ihmistoiminnan keskusalueella että periferiassa.

Kirkonpaikkojen sijoittumisesta maisemaan

Esitutkimusaineistoon kuuluu yhteensä 23 keskiaikaista kirkonpaikkaa, jotka jakautuvat kahteen erityyppiseen ryhmään, kivikirkonpaikkoihin ja muihin, vanhemmiksi oletettuihin kirkonpaikkoihin. Neljässätoista kirkonpaikassa on 1400-1500 -luville ajoittuva kivikirkko tai sen raunio, minkä perusteella kirkonpaikka on määritelty alueellaan myöhempään käytössä olleeksi ja suhteellisesti nuoremaksi. Yhdeksän kirkonpaikkaa ovat kivikirkonpaikkoja varmasti tai mahdollisesti edeltäviä 1300-luvun ja/tai vanhempia kirkonpaikkoja ilman kivistä kirkkorakennusta. Näiden kirkonpaikkojen luotettavaa tunnistamista ja paikantamista vaikeuttaa se, että niitä koskeva tieto on luonteeltaan vaihtelevaa. Joistakin on tietoa vain kansanperinteestä kuten esimerkiksi Vihdistä ja joidenkin osalta keskiaikaisista lähteistä kuten esimerkiksi Karjaalta. Sen sijaan esimerkiksi Perniöstä tiedetään varmasti, että kivikirkon paikkaa edeltää vanhempi kirkonpaikka pohjoisemmassa jokivarressa⁷. Perniössä on lisäksi vanhemmassa kirkonpaikassa Yliskylässä nykyäänkin käytössä oleva puinen kirkkorakennus, mitä ei muista tutkimusaineiston kivikirkonpaikkoja edeltävistä kirkonpaikoista tunneta. Vanhempia kirkonpaikkoja tarkasteltaessa

onkin huomioitava, että niissä ei ole ehkä koskaan ollut kirkkoa vaan ne on voitu vain varata kirkkoa varten⁸. Mahdollinen puusta tehty kirkko tai kappeli on myös voinut tuhoutua perustuksiaan myöten siten, että siitä ei nykyään ole maan päälle näkyviä merkkejä jäljellä.

Tutkimusaineiston kivikirkoista yksitoista on rakennettu 1400-luvun aikana - pääosin 1400-luvun loppupuolella - ja kaksi 1500-luvun puolella. Yhden kirkon rakentaminen ajoittuu 1400-luvun lopulta 1500-luvun alkukymmenille. Kivikirkkoja on voinut kuitenkin edeltää paikallaan puinen kirkkorakennus, joten kivikirkon rakentamisajankohdalla ei ole välttämättä suoraa yhteyttä kirkonpaikan ikään. Esimerkiksi Karjaalla vanhempi kirkonpaikka on sijainnut nykyistä etelämpänä Lepinjärven seudulla ja kirjallisen lähteen mukaan nykyinen kirkonpaikka on luovutettu kirkon käyttöön 1400-luvun alussa. Uudella kirkonpaikalla on lisäksi mahdollisesti sijainnut puinen kirkko ennen kivikirkon rakentamista, mikä tutkimusten mukaan on tapahtunut vuosien 1460–1480 välillä.⁹ Esitutkimuksen perusteella vaikuttaakin siltä, että kivikirkon rakentaminen ei ole merkki kirkon siirtymisestä uuteen paikkaan eikä rakentaminen ole sinänsä edellyttänyt kirkonpaikan vaihtamista. Uuden kirkonpaikan olemassaolo ei toisaalta ole välttämättä johtanut vanhan kirkonpaikan hylkäämiseen käytöstä. Kivikirkon rakentamisajankohdalla ei vaikuta myöskään olevan merkitystä siinä, tunnetaanko alueelta vanhempia kirkonpaikkoja. Lisäksi kivikirkon rakentaminen ei pitävästi ikää itse kirkonpaikkaa, joten osa nuoremiksi oletetuista kivikirkonpaikoista voi periytyä jo 1300-luvulta tai sitä varhemmalta ajalta.

Uuden puisen tai kivisen kirkkorakennuksen rakentamista merkittävämpi syy kirkonpaikan siirtoon vaikuttaa olleen alueellinen asutuskehitys. Esimerkiksi Perniössä asutuksen painopisteen muutos keskiajalla aiheutti myös kirkonpaikan muutoksen. Väestön lisääntyminen ja asutuksen laajentuminen pohjoisesta etelään ja Perniönjoen laaksosta rannikolle sekä itään vähensi asutuksen vanhan keskuaueen merkitystä. Pääkirkon siirtyminen pohjoisesta Yliskylästä nykyiselle paikalleen etelämmäksi uudelle asutuksen keskuaueelle paransi kirkon saavutettavuutta eri puolilta Perniötä. Lisäksi uusi kirkonpaikka oli kahden merkittävän kulkureitin, Suuren Rantatien ja Perniönjoen risteyskohdassa ja siten myös liikenteellisessä keskuksessa.¹⁰

Liikennereittien merkitystä kirkonpaikan sijoittumisessa on tarkasteltu esitutkimuksessa vesi- ja maareittien näkökulmasta. Ongelman kirkonpaikkojen paikantamisessa ja reittien arvioinnissa muodostaa mm. vanhojen nimien kohdentaminen, minkä vuoksi lähteissä mainittua paikkaa ei ole helppo sijoittaa kartalle reittien tarkastelemiseksi. Tämä vaikeuttaa myös reittien risteyskohtiin sijoittuvien kirkonpaikkojen jäljittämistä. Kaikki esitutkimuksessa tarkastellut kivikirkonpaikat

sijoittuvat vesireittien varrelle, pääosin jokivarsiin mutta joskus myös meren tai järvien rannoille. Vanhemmista kirkonpaikoista kahdeksan sijoittuu vesireittien varteen. Kaikki kivikirkonpaikat paitsi yhtä sijoittuvat teiden varsille, joko merkittävämpien pääteiden tai niille johtavien pienempien paikallisteiden varteen lähelle päätietä. Vanhemmista kirkonpaikoista vain neljä sijoittuu tien varrelle, kolme ei liity todennäköisesti lainkaan maareitin yhteyteen ja kahden sijoittuminen tien varteen on todennäköistä mutta ei varmasti todennettavissa. Sijoittuminen maaja vesireitin yhtymäkohtaan on havaittavissa kaikkien tutkimusaineiston kivikirkonpaikkojen osalta paitsi yhtä kohdetta, jossa keskiaikainen tiestö ei ole nykytiedossa. Lisäksi muutama kivikirkonpaikoista on sijainnut useamman maareitin ja vesireitin risteämässä kuten esimerkiksi Helsingin Pitäjänkirkko, joka sijaitsee Keravanjoen sekä Suuren Rantatien ja keskiaikaisen Hämeentien risteämässä. Vanhemmista kirkonpaikoista vain neljä sijoittuu reittien risteämä- tai yhdyskohtaan varmasti ja kahden paikan kohdalta asiaa ei voi selvittää keskiaikaista paikallistiestöä koskevan tiedon niukkuuden vuoksi.

Yhteenvetona voidaan esitutkimuksen perusteella todeta tutkimusaineiston kivikirkkokohteista 36 %:n rakennettuna seudullaan jo varhain vakiintuneelle ja sellaisena säilyneelle kirkonpaikalle. Sen sijaan 64 %:a kivikirkonpaikoista edeltää vanhempi kirkonpaikka lähiseudulla mutta eri maisematilassa ja/tai kivikirkonpaikalle vievän liikennereitin varrella. Kaikkien 23:n kirkonpaikan sijoittumista tarkasteltaessa havaitaan vesireittien tärkeä merkitys, sillä järvi jokireitin varrella tai jokivarsi ovat yleisimmät kirkon sijoittamispaikat (74 %) kun taas meren tai laskujoettoman järven rannalle on rakennettu harvemmin (26 %). Kivikirkonpaikkojen sijoittumisessa on maareiteillä lisäksi tärkeä merkitys, sillä kivikirkot ovat useimmiten maareitin yhteydessä (92 %) sekä kulkureittien yhtymäkohdassa (92 %). Vanhempien kirkonpaikkojen yhteys maakulkureittiin ei esitutkimuksen perusteella vaikuta olevan aivan yhtä tärkeää, sillä niistä vain 44 % sijoittuu tien varrelle. Toisaalta keskiaikaisesta paikallistiestöstä tiedetään niin vähän, että johtopäätös voi olla virheellinen. Lisäksi on huomattava, että todennäköisesti kirkonpaikat ovat iästään rippumatta olleet myös talviteiden lähettyvillä ja yhtymäkohdissa, mutta talviteiden linjauksia ei tutkimuksen tässä vaiheessa ole lähdetty tarkastelemaan.

Puolustusvarustuksen sijoittumisesta maisemaan

Tutkimusaineisto käsittää kymmenen keskiaikaista tai sellaiseksi arvioitua puolustusvarustuskohdetta, joista yksi on muurattu kivilinna, yhdessä on kivivallit, kuudessa maavallit ja kahdessa kiviset sekä maansekaiset vallit. Varustuksista seitsemässä on esilinna ja kahdessa mahdollisesti esilinna. Vanhimmat varustukset ajoittuvat mahdollisesti 1300-lukua

edeltävään aikaan ja niistä kahdessa ovat maansekaiset kivivallit sekä esilinna. Luonteeltaan nämä varustukset eroavat muista varustuksista ja muistuttavat tyypiltään rautakautisia muinaislinnoja. Pienlinnoista Junkarsborgin varustus on ollut ensimmäisen kerran käytössä ehkä jo 1100- tai 1200-luvulla ja myöhemmin 1300-luvulla, jolloin se on todennäköisesti liittynyt Raaseporin linnan varustamistöihin¹¹. Muut pienlinnat ajoittuvat todennäköisesti 1200–1300 -lukuihin¹². Raaseporin linna on ainoa kivimuurein varustettu linna kun taas pienlinnojen varustukset koostuvat erilaisista kivi- ja maavalleista.

Puolustusvarustusten maastosijainti vaihtelee vain vähän. Kolme linnoista eli Raasepori, Husholmen ja Sibbesborg ovat aikanaan sijainneet saarissa, joista viime mainittu on keinotekoisesti erotettu kaivetulla haudalla suuremmasta saaresta. Junkarsborgin päälinna sijoittuu myös niemen kärjestä erotetulle saarelle, mutta erottamisen ajankohdasta on vaihtoehtoisia tulkintoja. Päälinnan alue on voinut leikkautua niemestä saareksi 1700-luvulla kanavajärjestelyjen yhteydessä¹³, mutta sen on ehdotettu sen voineen tulla erotetuksi jo keskiajalla niemen kärjestä¹⁴. Nykyisellään niemellä ja sitä vastapäätä nähtävissä olevat kanavat ovat 1800-luvun lopun louhintatyön muovaamia¹⁵. Sutarkullan ja Haveråkersbergetin varustukset ovat sijainneet mäenlakien kallioilla, kun taas Vartiokylän, Artjärven, Porvoon linnamäen ja Skällbergetin varustukset sijaitsevat niemillä.

Kaikki tutkimusaineiston puolustusvarustukset sijoittuvat kulkemiseen sopivan vesireitin yhteyteen joen varrelle tai järven rannalle. Viisi varustuksista sijaitsee Suuren Rantatien linjauksien varrella ja kolme pienempien, mahdollisesti keskiaikaisten paikallisteiden varrella, jotka ovat olleet yhteydessä Rantatiehen. Suuren Rantatien varrella sijaitsevista kohteista kaikki sijoittuvat lisäksi Suuren Rantatien sekä vesireitin yhtymäkohtaan ja myös asutuksen keskusalueille pois lukien Raaseporin linna, joka sijaitsee periferiassa. Raaseporin linnan lisäksi periferiassa sijaitsee viisi muuta kohdetta, jotka ovat kaikki pienlinnoja. Vain kahden varustuksen luona on ollut varmasti kauppapaikka, joista kumpaakin on keskiajan lähteissä mainittu välillä kaupungiksikin. Raaseporin linnan luona olevan kauppapaikan asema kaupunkina on epävarmempi¹⁶, mutta Porvoo on ollut varmasti keskiajalla kaupunki.

Yhteenvedona voidaan todeta, että tutkimusaineiston puolustusvarustuskohteista suurin osa (60 %) sijaitsee periferiassa asutuksen keskusalueiden ulkopuolella ja kaikki varustukset sijoittuvat vesireittien yhteyteen. Maareiteillä on ollut kuitenkin merkitystä, sillä 70 % kohteista sijoittuu maareitin varrelle ja puolet (50%) maa- sekä vesireitin yhtymäkohtaan. Puolustusvarustuksista 40 % sijaitsee asutuksen keskusalueella ja 30 % hyvin lähellä keskiaikaista kirkonpaikkaa tai samassa maisematilassa; keskusalueella ja kirkonpaikkojen lähellä sijaitsevat varustukset ovat kaikki myös

kulkureittien yhtymäkohdissa. Kirkolle ja keskusalueelle vievän vesireitin varrella sijaitsee 40 % varustuksista. Puolustusvarustuksista voidaankin yleistäen todeta, että varustukset eivät välttämättä sijoitu asutuksen keskusalueelle mutta kuitenkin keskusalueelle vievien reittien varrelle. Tunnettuja kauppapaikkoja liittyy vain kahteen varustukseen eli 20 %:n, minkä viittaa varustuksilla olleen enemmän muita kuin kaupankäynnin valvontaan tai turvaamiseen liittyviä tehtäviä. Puolustusvarustusten tehtävistä lieneekin painottunut mm. kulkureittien yleinen valvonta ja hallintovallan sekä omistuksen manifestointi niillä liikkuville.

Johtopäätöksiä

Esitutkimuksen avulla on vasta testattu kysymyksenasettelun kiinnostavuutta ja aineiston riittävyttä sekä luotettavuutta. Jossain määrin tutkimuksen tuloksia voidaan kuitenkin pitää suuntaa-antavina, mutta pienen otoksen vuoksi aineistolle ei ole tehty tilastollista merkittävyyttä mittaavia testejä. Aineiston keräämisvaiheessa tietoa on kerätty useamman muuttujan osalta kuin esitutkimusvaiheessa on käsitelty, joten tiedon laajempi analyysi voi muuttaa tuloksia ja tuoda uutta tietoa. Itä-Uudenmaan itäpuolisen rannikkovyöhykkeen osalta kerätty tieto on lisäksi pääosin käsittelemättä, joten otoksen kasvattaminen tulee vaikuttamaan tuloksiin. Jo alustavasti vaikuttaa siltä, että kaakkoisimman Suomen rannikkovyöhykkeellä kirkonpaikkojen sijoittuminen on hieman erilaista verrattuna esitutkimuksessa saatuihin tuloksiin.

Esitutkimuksen perusteella kerätyn tiedon tarkastelunäkökulmaa on hieman muutettava eli nykyisten hallinnollisten alueiden sijaan aineistoa on tarkasteltava keskiaikaisten hallinnollisten alueiden näkökulmasta. Esitutkimuksessa tällaista tarkastelutapaa sovellettiin jo Karjaan aineistoon, miltä pohjalta tarkastelunäkökulman muuttaminen vaikuttaa perustellulta ratkaisulta. Aineiston arvioinnin osalta merkittävällä sijalla on tiedon luotettavuusongelman pohtiminen, sillä erityisesti vanhempia kirkonpaikkoja koskeva tieto on luonteeltaan hyvin vaihtelevaa. Myös kerätyn tiedon tilastollista käsittelyä on vielä kehitettävä, koska sijoittumisessa vaikuttavat monet muuttujat yhtä aikaa. Lisäksi on huomioitava, että monumenttien sijoittuminen ja suhde toisiinsa sekä asutukseen vaihtelee todennäköisesti luonteeltaan erilaisilla luonnonmaantieteellisillä alueilla. Tämän vuoksi tuloksia yleistämisessä esimerkiksi Suomea laajemmin koskeviksi on oltava varovainen.

Esitutkimuksessa on lähdetty siitä, että vallan maisema on osa ihmiselle merkityksellistä maisemaympäristöä, jota ei välttämättä tiedosteta mutta joka vaikuttaa ihmisen arkipäivässä jatkuvasti. Monumenttien on arvioitu muistuttavan vallanpitäjistä ja hänen tahdostaan silloinkin,

kun vallanpitäjä ei henkilökohtaisesti ole kontaktissa vallanalaiseen. Vallan merkitystä ja manifestoitumista menneisyyden ihmiselle on tulkittu maiseman, maisemaelementtien ja niiden merkityksellisyyden tarkastelun avulla. Tällaisen tulkintaan pohjaavan lähestymistavan ongelmana on se, että nykytutkijan käsitys eri kohteiden merkityksellisyydestä voi poiketa menneisyyden ihmisen käsityksistä¹⁷. Maisema ei lisäksi tällaisessa tarkastelutavassa ole konkreettinen näkymä tai ympäristö vaan eräänlainen näyttämö tai tapahtumakenttä, missä ihmistoiminta tapahtuu ja mihin se voi myös tallettua. Maiseman tulkinnan kautta yritetään siten tavoittaa jotakin siitä moninaisuudesta, mikä ihmistoiminnassa on menneisyydessä vaikuttanut.¹⁸

Valtaa viestivien monumenttien ja niiden muodostaman vallan maiseman tarkastelussa on pyritty huomioimaan myös eräitä taustatekijöitä. Ensinnäkin luonnonmaantieteellisten piirteiden on nähty ohjaavan sitä, miten ihmistoiminta tulee esiin tietyllä alueella. Ne vaikuttavat lisäksi siihen, miten esimerkiksi asutus, liikennereitit ja muut ihmistoiminnan synnyttämät maiseman elementit yleensä sijoittuvat alueelle. Toiseksi on pohdittu sitä, miten monumentin tai muun vallan symbolin havaitsevat ihmiset tulkitsevat näkemänsä viestin vallasta ja miten manifestoiija pyrkii viestin välittämään. Jos monumentin välittämää viestiä ei ymmärretä, ei sitä myöskään vastaanoteta tai tulkita halutulla tavalla. Vallan symbolien sijoittumisessa painottuvatkin todennäköisesti ne vastaanottajat, joille valta ensisijassa viestitään. Tältä pohjalta kirkot ja puolustusvarustukset ovat kumpikin monumenttityyppejä, joilla manifestoidaan valtaa sekä alueen asukkaille että ulkopuolisille. Kirkkojen sijoittumisessa vaikuttaa kuitenkin painottuvan huomion tavoittelu jatkuvasti sekä paikallisilta että ohikulkevilta ulkopuolisilta ryhmiltä. Maallista valtaa manifestoidaan korostuneemmin ulkopuolisille ryhmille, ja vaikutus paikallisiin korostuu vain silloin, kun he liikkuvat alueelta toiselle.

Hengellistä ja maallista valtaa manifestoivien monumenttityyppien sijainti maisemassa on erilainen myös toiminnallisista syistä. Kirkkojen sijoittumiseen vaikuttavat sekä kulkureitit että asutuksen painopistealueet, koska kirkon on toteuttava päivittäistä palvelutehtäväänsä. Näkyvyyden ohella merkittävää on siten ollut myös hyvä saavutettavuus, minkä vuoksi kirkko palveluineen on sijoittunut asutuksen keskusalueelle sekä alueellisesti merkittävien kulkureittien risteymäkohtiin. Hengellistä valtaa ja palveluita edustavien monumenttien sijoittamisessa vaikuttaakin pyrityn sellaiseen sijaintiin, missä kirkko on mahdollisimman keskeisessä asemassa ja jatkuvasti ihmisten arjessa läsnäoleva.

Linnoilla ja muilla varustuksilla ei ole kirkon kaltaista läsnäolon tarvetta ihmisten jokapäiväisessä elämässä, koska niiden palvelutehtävä on luonteeltaan toisentyypistä ja harvemmin toteutuvaa. Fyysinen ja siten myös jossain määrin psykologinen etäisyys ihmisten arjesta on korostanut niiden

valvovaa ja kontrolloivaa roolia. Asutuksen keskusalueita merkittävämpää onkin varustusten sijoittuminen kulkureittien suulle tai päähän, keskusalueelle vievien reittien varteen, rajakohtiin ja ympäristön kontrolloinnin kannalta merkittäviin paikkoihin. Yhteistä sekä kirkollisen että maallisen vallan monumenttien sijoittumiselle on kuitenkin sellainen maastonkohta, jolle on hyvä näkyvyys. Maallisen vallan monumenttien osalta myös hyvä näkymä ympäristöön on merkityksellistä. Yhteenvetäen voidaankin todeta, että keskiajan agraarimaisemassa maallinen valta voi manifestoitua myös asutuksen periferiassa, kun kirkollinen valta manifestoitui aina asutuksen keskuksessa.

Julkaisemattomat lähteet

Maaranen, Päivi, *Kulttuurimaiseman kehitys esihistorialliselta ajalta nykyaikaan Lonnais-Suomen alueella*. Laudaturtyö, Helsingin yliopisto, maantieteen laitos, kulttuurimaantiede. 1996.

Maaranen, Päivi, *Ihmisen toimintaympäristön muutos esihistoriallisella ja keskiajalla Perniön ja Karjaan alueella. Maisematutkimuksen ja luonnonmaantieteellisten ympäristötekijöiden analyysin soveltamisesta arkeologisen aineiston tarkasteluun*. Unpublished Phil Lic.thesis, University of Helsinki, Institute for Cultural Research, Department of Archaeology. 2000.

Kirjallisuus

Forsén, Björn & Moisanen, Jukka, "Svartån och den tidiga bebyggelsen runt denna". *Finskt Museum* 1993.

Hiekkanen, Markus, The Stone Churches of Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 101, 1994.

af Hällström, Olof, Karis och Svartö kyrkor. *Karis socken från forntiden till våra dagar* IV. Ekenäs, 1957.

Kerkkonen, Gunvor, Medeltiden. *Karis socken från forntiden till våra dagar* III, Ekenäs, 1952.

Keisteri, Tarja, "The study of changes in cultural landscapes". *Fennia* 168 (1990), ss. 31–115.

Luoto, Jukka, 1984. Liedon Vanhalinnan mäkilinna. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 97, 1984

Maaranen, Päivi, "Perniön kulttuurimaisema esihistoriallisella ja keskiajalla". In Niukkanen, Marianne (toim.), *Perniö - kuninkaan ja kartanoiden pitäjä. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja* XIV, 1997, ss. 17–26.

Maaranen, Päivi, "Human touch, natural processes: the development of the rural cultural landscape in Southern Finland from past to present". *Fennia* 180: 1–2 (2002), ss. 99–109. (2002a).

Maaranen, Päivi, "Maiseman monet kasvat: ihmisen muinaisen toimintaympäristön arkastelua maisematutkimuksen näkökulmasta". *Muinaistutkija* 2, 2002, ss. 21–32. (2002b).

Maaranen, Päivi, "Chapter 14. Landscape Archaeology and Management of Ancient Cultural Heritage Sites. Some Notes Based on Finnish Experiences". In Palang, Hannes & Fry, Gary (eds.), *Landscape Interfaces. Cultural Heritage in Changing Landscapes*. Landscape Series, The Netherlands, Kluwer Academic Publishers 2003, ss. 255–271.

McMann, Jean, "Forms of power: dimensions of an Irish megalith landscape." In Stoddart, Simon (ed.), *Landscapes from Antiquity, Antiquity Papers 1*. Cambridge Antiquity Publications Ltd 2000, ss. 335–356.

Nordström, W. E., *Svartå bruks historia*. Svartå, 1962.

Stoddart, Simon, "Introduction." In Stoddart, Simon (ed.), *Landscapes from Antiquity, Antiquity Papers 1*. Cambridge Antiquity Publications Ltd 2000, ss. 1–5.

Suhonen, Veli-Pekka, "Suomen keskiajan pienet linnat - erityisesimerkkinä Porvoon Husholmen". *SKAS* 4/1998, ss. 2–8.

Suhonen, Veli-Pekka, "Kahden linnan aika - Länsi-Uudenmaan 1300-luvun lopun linnatilanne". *SKAS* 3/2002, ss. 10–19.

Taavitsainen, Jussi-Pekka, Ancient Hillforts of Finland. Problems with Analysis, Chronology and Interpretation with Special Reference to the Hillfort of Kuhmoinen. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 94, 1990.

Voionmaa, Jouko, Junkarsborg. *Historisk Tidskrift för Finland* 62, 1977.

Ylikangas, Heikki, "Lohjalaisten historia ruotsinvallan alaisina". *Lohjalaisten historia* 1, (1973), ss. 51–574.

Viitteet

¹ Maaranen 2002a, s. 105.

² Maaranen 1996, s. 47–48; Maaranen 2000, s. 177, 184.

³ Keisteri 1990, s. 49; Stoddart 2000, s. 3.

⁴ Maaranen 2002b, s. 28.

⁵ Maaranen 1996, s. 45, 52, 89; Maaranen 1997, s. 21.

⁶ Maaranen 2002b, s. 28.

⁷ Maaranen 1996, s. 47–48; Maaranen 1997, s. 22.

⁸ Ylikangas 1973, s. 91.

⁹ Kerkkonen 1952, s. 32; af Hällström 1957, s. 13–14; Hiekkänen 1994, s. 247–250.

¹⁰ Maaranen 1997, s. 22.

¹¹ Voionmaa 1977, s. 435–437; Forsén & Moisanen 1993, s. 42–44.

¹² Luoto 1984, s. 170–172; Taavitsainen 1990, s. 123–130; Suhonen 1998, s. 2–3.

¹³ Nordström 1962, s. 276, 281, 296.

¹⁴ Suhonen 2002, s. 10.

¹⁵ Nordström 1962, s. 276, 281, 296.

¹⁶ Kerkkonen 1952, s. 141–143.

¹⁷ McMann 2000, 335, 354.

¹⁸ Maaranen 2003, 257–258.